

ЧЕРКАСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ ГУМАНІТАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Голова вченої ради
факультету _____

_____ / _____

Протокол N ____

«__» _____ 2025

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

з підготовки до самостійної роботи з дисципліни «Цифрова антропологія»

Рівень вищої освіти бакалаврський

Спеціальність - В10 філософія

Освітня програма - політична філософія

Черкаси 2025

УДК
М

Методичні рекомендації з підготовки до самостійної роботи з філософської антропології для здобувачів освітнього ступеня «бакалавр»

за спеціальністю В10 філософія

освітня програма – політична філософія

Упорядник:

Астапова–Вязьміна О.І., канд. філос. наук, доцент кафедри філософських, політичних і психологічних студій

Рецензент: Бойко А.І., доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософських, політичних і психологічних студій

М54 Методичні рекомендації з підготовки до самостійної роботи з цифрової антропології для здобувачів освітнього рівня «бакалавр» спеціальності В10 – філософія освітня програма – політична філософія всіх форм навчання.

У виданні містяться відомості щодо підготовки до самостійної роботи.

Філософська антропологія – універсальне вчення про людину

Тема 1-2 Предмет цифрової антропології

Від філософської антропології до Digital Anthropology. Цифрове як «матеріальна культура». Філософська антропологія як фундамент: Переосмислення німецької школи 20–30-х років (М. Шелер, Г. Плеснер, А. Гелен). Фокус цифрової антропології фокусується на медіації: як цифровий простір змінює структуру нашого досвіду, епістемологію та мораль. Шість принципів цифрової антропології (за Деніелом Міллером). Цифрові «ідоли людського роду»: переосмислення концепції Ф. Бейкона. Смысл життя в цифрову епоху: Проблема «цифрового безсмертя» (digital legacy) та пошук автентичності в епоху глибоких фейків. Етика цифрового дослідника: приватність, згода та статус публічних даних. Співвідношення онлайну та офлайн: спростування дихотомії «реальне/віртуальне».

Рекомендації: Особливу увагу слід приділити питанням, що висвітлюють вчення про людину в історії філософської думки: від античності до ХХ століття. В аспектах методів філософської антропології зосередитись на аналізі історичного, трансцендентального, феноменологічного, герменевтичного, соціологічного, критико-ідеологічного, міждисциплінарного. Готуючись до теми звернути увагу і спробувати відповісти на питання чи справді людина посідає особливе місце в царині природи? Що унікального є в людині? Яка є природа людини? В чому, на Вашу думку, полягає драма людських відносин та людського існування? В чому полягає сенс та цінність людського життя?

Окремої уваги потребує питання основних філософсько-антропологічних проблем, співвідношення онтології, теорія пізнання, аксіології, епістемології, соціальної філософії з філософською антропологією. Питання людина і основні світоглядні системи доречно висвітлити крізь аналіз антропоцентризму, теоцентризму, логоцентризму, природоцентризму і соціоцентризму. Дослідіть генезис переходу від кабінетної філософії до польової цифрової етнографії. Проаналізуйте шість принципів Д. Міллера через призму вашого щоденного користування гаджетами. Спробуйте знайти у вашому цифровому оточенні прояви «матеріальної культури» (архітектуру сайтів чи дизайн інтерфейсів). Проведіть порівняльний аналіз концепції «ідолів» Ф. Бейкона та сучасних алгоритмічних упереджень. Опрацюйте етичні кодекси цифрових дослідників, звертаючи увагу на питання анонімності учасників. Опишіть ситуації, де дихотомія «реальне/віртуальне» виявляється недієздатною у вашому досвіді. Розгляньте поняття «медіації» як ключового фільтра, що змінює сприйняття моральних вчинків в мережі. Знайдіть приклади «цифрового спадку» та поміркуйте над його юридичним і моральним статусом. Вивчіть, як цифрова антропологія використовує методи німецької школи для аналізу сучасної техніки. Підготуйте коротке есе про те, як цифрові технології впливають на вашу власну епістемологію (способи пізнання).

Основна література: 1-6; 1, 3, 4, 10, 13, 14, 16, 18

Додаткова література: 1, 3, 8, 9, 18, 19, 27, 26, 27, 28, 37, 38, 39.

Питання для дискусії:

1. Що таке природоцентризм?
2. Чи можливо олюднити природу?
3. Чому диктат соціальності принижує людину?
4. Що таке соціоцентризм?

Питання для самоконтролю:

1. Антропоцентризм сучасної філософії
2. Антропологічні витоки міфу
3. Концепція людини у стоїків
4. Основні етапи розвитку вчення про людину в Європі

Питання для самостійного міркування: 1. Ерозія кордону між «приватним» та «публічним» у дослідницькій етиці. 2. Труднощі верифікації даних у мережі. 3. Технологічний детермінізм (віра, що техніка сама по собі змінює суспільство). 4. Культурний імперіалізм глобальних платформ. 5. Методологічна обмеженість класичної етнографії в умовах Big Data.

Проблемне запитання: *Якщо «цифрове — це реальне», чому ми досі відчуваємо потребу в терміні «віртуальне»?*

Обґрунтування: Питання змушує студента знайти лінгвістичні та психологічні причини розриву між фізичним досвідом та цифровою медіацією, що є ключовим для розуміння онтології Digital Anthropology.

Тема 3 Ідеї /образи людини в історії.

Образ/ідея людини. Продуктивність звернення до історичних образів людини. Пошук загальної природи людини. Образ світу та образ людини. Ціннісно-сміслова єдність образу та ідеї людини. М.Шелер: людина релігійна vs «цифрова віра» в алгоритми та безсмертя свідомості. Людина розумна (Homo Sapiens) vs Людина інформаційна (Inforg). Надлюдина Ніцше як прообраз трансгуманістичного ідеалу. Ідея та ідеал людини в цифрову епоху. Від античного калокагатії до сучасного ідеалу «оптимізованого профілю» та ідеальної селфі-естетики. Пошук сенсу буття в умовах «цифрового шуму» та інформаційного перевантаження.

Рекомендації: При підготовці слід звернути увагу на формування історичних ідей/образів людини, зокрема на вчення про людину в стародавньому світі: людина в культурі та світогляді Сходу, а також на антропологічні ідеї античної філософії. Вартують уваги питання: образ людини в середньовічній антропології, антропоцентризм і гуманізм епохи Відродження і Реформації, «людина розумна» у філософії Нового часу, людина епохи Просвітництва, образ людини у працях німецьких класиків. філософія людини XIX століття, посткласичні образи людини у XX столітті, людина в постмодерністській антропології. Залучити до розкриття концепцій М. Шелера та В.Франкла сучасна українська філософсько-антропологічна традиція, зокрема, в умовах війни. Зіставте історичні образи людини з їхніми сучасними цифровими аналогами. Проаналізуйте, як «цифрова віра» в алгоритми заміщує традиційні релігійні структури Шелера. Оцініть життєздатність концепції Homo Sapiens у порівнянні з моделлю Лучано Флоріді. Дослідіть витоки трансгуманізму в ідеях Ніцше про «надлюдину» та технологічне вдосконалення. Простежте еволюцію естетичного ідеалу від античності до культури селфі та Instagram-фільтрів. Поміркуйте над проблемою «цифрового шуму» як перешкоди для пошуку екзистенційного сенсу. Вивчіть, як ціннісно-сміслова єдність образу людини руйнується під впливом інформаційного перевантаження. Зробіть аналіз вашого власного цифрового профілю як спроби досягти сучасного ідеалу «оптимізованої особистості». Розгляньте, чому універсальна ідея людини стає неможливою в умовах алгоритмічної сегментації суспільства. Опишіть, як зміна образу світу (від геоцентризму до цифроцентризму) змінила ваше місце в ньому.

Звернути увагу на поняття: самопізнання, духовність, саморозвиток, свобода, необхідність, ідентифікація, «інший», інтерсуб'єктивність, відчуження, мультикультурний простір.

Основна література: 1-6; 1, 2, 5, 11, 13, 16, 18
Додаткова література: 2, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 14, 15, 20

Питання для дискусії:

1. Криза ідеї людини як криза людини.
2. Чи можлива єдина, універсальна ідея людини?
3. Концепції Шелера та Франкла в контексті XXI століття: нові конотації
4. В чому особливості людини релігійної, людини розумної, людини природної, людини декадана, надлюдини.

Питання для самоконтролю

1. Систематизація емпіричних даних про людину та її складнощі
2. Сенс життя в кризових ситуаціях (війна, революція).
3. Програма філософських досліджень людини в XXI столітті

Проблемні зони:

1. Романтизація «до-цифрового» минулого як загроза об'єктивності.
2. Конфлікт між ідеалом Homo Sapiens та реальністю «клікової» свідомості.
3. Штучне нав'язування «ідеальних профілів» через алгоритми.
4. Втрата сакрального виміру людини в інформаційному шумі.
5. Криза інтелектуальної еліти в умовах домінування візуальних образів.

Проблемне запитання: *Чи є Inforg (інформаційний організм) деградацією Homo Sapiens чи його еволюційним продовженням?*

Обґрунтування: Необхідне для аналізу ціннісного переходу від біологічної до інформаційної ідентичності.

Тема 4 Поняття людської природи в епоху «цифрової реплікації»

Розвиток поняття людської природи в історії філософії. Дихотомія: природа, яку не можливо змінити, природа, яку можливо соціалізувати. Від античної маски до цифрового аватара та «профіль» як нова форма репрезентації особистості. Антична маска людини. Універсальна людська природа vs алгоритмічне профілювання Людина як «проект», що постійно створюється через цифрову активність. Свобода вибору в умовах алгоритмічних рекомендацій. Людина як «незавершена істота» (за А. Геленом): Технології як «протези», що компенсують біологічну недостатність людини. Смартфон як сучасний орган виживання. Людина в конфлікті між своєю біологічною основою (циркадні ритми, фізичне тіло) та вимогами цілодобового цифрового капіталізму. Експлуатація людиною самої себе за Б.Ч.Ханом

Рекомендації: Зверніть увагу на античні засади філософської антропології, християнсько-зорієнтовану філософську антропологію, Епохи Відродження, Реформацію, Просвітництво розглянути крізь призму нових матриць людського існування. Антропологічна тематика в німецькій класичній та некласичній філософії може бути висвітлена в контексті сучасного політичного простору. Антропологічні проблеми в екзистенціалізмі та психоаналізі проаналізувати в площині людина за/проти природи. Вивчіть історію поняття «природа людини» та знайдіть у ній місце для цифрових технологій. Порівняйте античну театральну маску з сучасним цифровим аватаром як інструментом репрезентації. Проаналізуйте смартфон як «екзо-орган», без якого біологічне виживання в місті стає складним. Дослідіть концепцію «незавершеності» А. Гелена в контексті постійного оновлення ПЗ та гаджетів. Оцініть вплив цілодобового цифрового капіталізму на ваші біологічні ритми та здоров'я. Проаналізуйте

тексти Б.Ч. Хана щодо феномену самоексплуатації в соціальних мережах. Опишіть конфлікт між вашою фізичною присутністю та цифровою активністю (мультизадачність). Поміркуйте над тим, наскільки вільним є ваш вибір у межах алгоритмічних рекомендацій. Дослідіть, як алгоритмічне профілювання створює вашу «другу природу», видиму для корпорацій. Спробуйте провести один день без технологій, щоб зафіксувати межі вашої «біологічної» природи.

Основна література: 1-6; 1, 2, 6, 7, 10, 12, 14, 17, 18

Додаткова література: 3, 4, 5, 6, 9, 10, 13, 14, 17, 18, 21, 25, 26, 33, 36, 38, 42.

Питання для дискусії:

1. Чи будь-яка антропологічна проблема стає філософсько-антропологічною?
2. В чому полягають складнощі систематизації антропологічних вчень?
3. Що означає подолання тварності?
4. В чому специфіка політичної антропології?

Питання для самоконтролю

1. Містичні інтуїції про людину.
2. Діалог антропологічних ідей
3. Містика як феномен культури
4. Підготувати (за бажанням) презентацію на тему: Людська природа і XXI столітті.

Проблемні зони:

1. Фізичне виснаження тіла в умовах «цифрового капіталізму».
2. Психологічна залежність від «техно-протезів» (смартфонів).
3. Розрив між біологічними циклами та 24/7 режимом мережі.
4. Проблема самоексплуатації (за Б.Ч. Ханом) під виглядом «самореалізації».
5. Втрата навичок прямої комунікації через посередництво аватарів.

Проблемне запитання: *Де закінчується «природна» людина і починається «технологічна», якщо смартфон стає «екстерналізованим» мозком?*

Тема 5-6 Філософська та цифрова антропология в пошуках сутності людини.

Пошуки «сутності людини». Теоретичні складнощі визначення. Основні контексти визначення сутності людини. Полярні характеристики людини. Множинність ідей та визначень людини як відображення його багатомірності. Фундаментальна унікальність людини. Цифрова антропология про «розмитість» людини між фізичним тілом та цифровими інтерфейсами. Проблема редукції людини до «користувача» або «споживача контенту». Трансформація праці. Віртуальне середовище як зміна сутності творчості.

Гейміфікація життя. Гра як фундаментальний спосіб існування в цифровому світі (від соцмереж до метавсесвітів). Концепція Лучано Флоріді. Ми – не просто біологічні тіла, а вузли в інформаційній мережі, що обмінюються даними. Полярні характеристики людини в цифровій реальності Автономія vs Алгоритмічний детермінізм: Проблема свободи волі. Наскільки наші рішення є нашими, якщо вони сформовані алгоритмами рекомендацій (TikTok, YouTube, Netflix)? Конфлікт між прагненням бути унікальним (Selfie-культура) та автоматичним підлаштуванням під тренди мережі. Питання власності на цифрову копію особистості. Цифрова тілесність: Загроза фундаментальній унікальності. Коли «сутність» (голос, обличчя) може бути відділена від людини та відтворена ШІ. Проблема «смерті людини» (М. Фуко): Чи є сучасна цифрова трансформація фінальною стадією зникнення «класичної людини» епохи Просвітництва?

Рекомендації: Спробуйте дати власне визначення сутності людини, яке б включало її цифрову активність. Опишіть складність розрізнення між «користувачем» та особистістю в межах однієї платформи. Проаналізуйте, як гейміфікація щоденних справ (навчання, спорт) змінює ваше ставлення до реальності. Дослідіть концепцію Флоріді про людину як інформаційний вузол, що обмінюється даними. Поміркуйте над ризиком редукції людини до набору споживчих вподобань та метаданих. Проаналізуйте трансформацію творчості в умовах використання генеративного штучного інтелекту. Вивчіть проблему «смерті людини» за Фуко в контексті посилення цифрового нагляду. Розгляньте питання власності: чи належить вам ваша цифрова копія (голос, обличчя)? Оцініть, як віртуальне середовище змінює сутність вашої праці та професійної ідентичності. Знайдіть приклади того, як ШІ копіює «сутнісно людські» риси і які наслідки це має для філософії.

Основна література: 1-6; 2, 3, 6, 7, 9, 13, 17

Додаткова література: 5, 9, 10, 23, 26,27, 29, 34, 41

Питання для дискусії:

- 1.Що таке специфічно людське?
- 2.Психологічні ресурси людини.
- 3.Проблеми людського клонування.
- 4.Класична раціоналістична традиція: крах чи актуалізація?

Питання для самоконтролю

- 1.Людина як космопланетарний феномен
- 2.Людина як міждисциплінарна проблема науки
- 3.Протистояння різних теорій еволюції
- 4.Чому психологія натовпу є особливий тип свідомості?

Проблемні зони:

1. Ризик редукції особистості до споживчого кошика даних.
2. Дегуманізація через алгоритмічне управління кадрами.
3. Втрата «аури» твору мистецтва та сутності творчості в еру ШІ.
4. Ігрова залежність як заміна екзистенційним пошукам.
5. Питання інтелектуальної власності на власну біометрію.

Проблемне запитання: *Чи може сутність людини бути оцифрованою без втрати того, що робить її «людською»?*

Тема 7-8 Соціокультурне та антропокультурне у цифровому просторі

Суспільно-комунікативна природа людського буття. Поняття “образу людини”. Історичність та мінливість образу людини в історії культури. Образ людини в епоху модерну. Перехід від традиційних громад (Gemeinschaft) до цифрових мереж. Поняття «мережевого індивідуалізму». Феномен «цифрової емпатії» та її обмеження. Цифровий простір та кордони між різними соціальними ролями. Антропологічний ризик самоізоляції. Світ як дзеркальна кімната власного «Я». Бульбашки фільтрів. Нові форми соціального контролю. Внутрішня комунікація та цифрова гігієна. Антропологічний страх. Людина в цифровій системі: суб'єкт чи ресурс. Дизайн соцмереж (нескінченна стрічка, лайки) та експлуатація дофамінових циклів.Цифрова нерівність: нова класова структура (споживачі алгоритмічного контенту та автори алгоритмів. Нові форми солідарності (краудфандинг, волонтерські мережі, цифрова дипломатія). Суб'єкт як «проект», що постійно

редагується. Перетворення реального досвіду на цифровий контент: проживання події чи її фіксація.

Рекомендації: Підготовку до теми можливо скорегувати в полі цікавих версій походження і розвитку культури та людини – ігрова модель, розгляд культури як викривлення природних витоків людського буття – психоаналітична модель, семіотична модель – розгляд культури як особливої знаково-символічної реальності, що ґрунтується на мові. Проаналізуйте перехід від фізичних громад до мережевого індивідуалізму у вашому оточенні. Дослідіть феномен «цифрової емпатії»: чи відчуваєте ви співчуття до тексту так само, як до живої людини? Опишіть випадки «колапсу контексту», коли ваші різні соціальні ролі зіткнулися в одній мережі. Вивчіть механізми роботи «бульбашок фільтрів» на прикладі власної стрічки новин. Проаналізуйте дизайн улюбленої соцмережі на предмет експлуатації ваших дофамінових циклів. Дослідіть, як цифрова нерівність впливає на доступ до знань та соціальну мобільність. Оцініть роль краудфандингу та волонтерських мереж як нових форм цифрової солідарності. Поміркуйте над концепцією «самотності в натовпі» через призму постійного перебування онлайн. Проаналізуйте вплив «культури скасування» як сучасного інструменту соціального контролю. Опишіть, як необхідність постійної фіксації подій (сторіз) змінює ваше проживання цих подій.

Основна література: 1-6; 2, 3, 4, 7, 10, 11, 13, 14, 15

Додаткова література: 5, 6, 8, 9, 11, 22, 24, 36, 38, 40

Питання для дискусії:

1. Чи завершилась еволюція після появи на землі людини?
2. Конструювання людини як проблема.
3. Чому гра - основний феномен людського існування?
4. Гра тварин та гра людини – чи є відмінності?

Теми для доповідей:

1. Семіотична модель Леві-Строса.
2. Праця як фактор формування моральних та правових норм, мислення, мови та культури (Ф.Енгельс/А.Гелен).
3. «Християнський еволюціонізм» П. Тейяра де Шардена.

Проблемні зони:

1. Посилення соціальної поляризації через «бульбашки фільтрів».
2. Нові форми цифрового остракізму (Cancel Culture).
3. Ерозія довіри через анонімність та ботів.
4. Цифровий розрив як фактор нової глобальної бідності.
5. Підміна реальної політичної дії «кліктивізмом».

Проблемне запитання: *Чи зближує нас мережевий індивідуалізм, чи лише створює ілюзію присутності за повної відсутності емпатії?*

Тема 9-10 Метафізика цифрової тілесності та трансформація духовного досвіду

Концепт тіла у філософському дискурсі. Тілесність в обширі архаїчної культури. Людське тіло у складі релігійного досвіду. Суспільний устрій і антропологічний тип. Тотальна вимога зречення свого тіла та її подолання. Три сучасних виклики тілесності: екологічна криза, віртуальні реальності, фемінізм. Постлюдські тіла: трансформація культурних стереотипів. Трансгуманізм. Тіло як організм. Вік. Образи дитинства у європейській культурі. Культ юності. Старість. Геронтологія. Здоров'я і хвороба. Проблеми виживання. Контроль за тілом.

Зовнішність, манери. Маска і обличчя. Тіло і технології його зміни. Людська свідомість як предмет філософської антропології: критика сцієнтизації свідомості і редукування її до знання. Структура свідомості як єдність когнітивних і емоційно-вольових компонентів. Менталітет як переплетіння раціональних, емоційних і тілесних практик. Установки, інтереси, переваги і норми інтеракції. Смартфон та гаджети як цифрові органи. Тіло як об'єкт «апгрейду» та оптимізації. Тілесність у VR (віртуальній реальності): як мозок сприймає віртуальні дотики та біль. Перетворення біологічних ритмів (пульс, сон, секс) на графіки, що підлягають соціальному порівнянню. Вплив фільтрів та ШІ-редакторів на антропологічний тип. Феномен «інстаграмного обличчя» та дисморфофобія. Рух «цифрового детоксу» як сучасна форма чернецтва та пошуку справжнього «Я». Сингулярність як нову форму метафізичного сподівання.

Рекомендації: Доречним є звернення до біологічних, соціокультурних, екзистенційних проєкцій тіла. Зауважити слід на біогенетичних програмах людського існування та проблемі соціального тіла та тіла-канону як основних векторів про лематизації тіла в філософії. Особливо заслуговує на увагу проблема тілесності в філософії постмодерну. Проаналізуйте історію ставлення до тіла та порівняйте її з сучасним культом цифрової зовнішності. Дослідіть вплив фільтрів та ШІ-редакторів на ваше сприйняття власного обличчя (дисморфофобія). Оцініть концепцію трансгуманізму як спробу подолання біологічних обмежень тіла. Вивчіть, як гаджети стають частиною вашої тілесної схеми (фантомні вібрації смартфона). Опишіть ваш досвід у VR (якщо є) з точки зовсім сприйняття простору та фізичних відчуттів. Проаналізуйте рух «цифрового детоксу» як духовну практику звільнення від нагляду. Дослідіть, як перетворення здоров'я на графіки (трекери сну) змінює ваше ставлення до організму. Поміркуйте над феміністичною критикою цифрових технологій та репрезентації жіночого тіла. Розгляньте «сингулярність» як новітню світську релігію, що обіцяє безсмертя. Опишіть, як цифрові установки та норми інтеракції впливають на ваш емоційний стан

Основна література: 1-6; 3, 4, 6, 10, 13, 16

Додаткова література: 3, 8, 11, 15, 23, 32, 35, 38

Питання для дискусії:

1. Проблемність основних феноменів тілесності: страх, агресія, сміх, сором, ерос
2. Роль Ероса в концепції З.Фройда
3. Чому на думку Е.Фромма людина є найексцентричнішою істотою?

Питання для самоконтролю

1. Програми людської поведінки
2. Дефекти людської природи
3. Ритуальні війни
4. Страх людини: його підґрунтя

Проблемні зони:

1. Розвиток цифрової дисморфофобії через фільтри.
2. Втрата тактильності як частини духовного досвіду.
3. Контроль держави та корпорацій над біометричними даними тіла.
4. Псевдо-сакралізація технологій (віра в Сингулярність).
5. Вплив віртуальної реальності на когнітивний розвиток дітей.

Проблемне запитання: *Чи стає тіло «тягарем» у світі, де соціальний капітал здобувається у віртуальності?*

Тема 11 Антропологія граничних станів: життя та смерть у мережі

Проблема сенсу життя. Мистецтво життя та смерті у давній філософії. Культ смерті у християнстві. Воскресіння і загробне відплата. Медицинофікація смерті. Смерть наодинці. Інтенсифікація переживання смерті у культурі. Деградація традиційних просторів і ритуалів помирання. Людина перед обличчям смерті у С. Грофа. Феномен **цифрового** хоррору. Право на смерть і право на життя. Суїцид. Евтаназія. Сенс життя і цінність життя. **Цифрове безсмертя**. Смерть біологічна vs смерть цифрова. Використання ШІ для «спілкування» з померлими. Етичні та психічні наслідки неможливості остаточного прощання. Цифрові цвинтарі: Меморіальні сторінки у Facebook/Instagram як нові простори пам'яті. Трансформація традицій помирання: від фізичних ритуалів до «постів пам'яті». Антропологічне право людини почати життя з чистого аркуша в світі, де «інтернет пам'ятає все». Питання евтаназії та контролю над власним біологічним і цифровим фіналом.

Рекомендації: Розглянути питання життя як філософсько-антропологічну проблему. Проаналізувати гру як форму життя в контексті теми : гра і свобода. Спробувати побудувати власну модель людини у пошуках смислу життя у тріаді «життя-смерть-безсмертя».

Звернути увагу на категорії: феномени буття людини, життя, смерть, безсмертя, сенс життя, гра, свобода, творчість, граничні ситуації, хвороба, самогубство. Порівняйте традиційні ритуали помирання з сучасними практиками «цифрового увічнення». Дослідіть етичні аспекти використання ШІ для регенерації голосу чи образу померлих осіб. Оцініть роль цифрових цвинтарів (меморіальних сторінок) у процесі проживання горя. Проаналізуйте феномен цифрового хоррору як відображення нових антропологічних страхів. Поміркуйте над «правом на забуття» як ключовим правом людини в цифрову епоху. Вивчіть концепцію медицинофікації смерті та її перехід у площину цифрового контролю. Опишіть, як соціальні мережі змінюють сприйняття суїциду та цінності людського життя. Розгляньте конфлікт між правом на смерть та прагненням корпорацій зберегти ваші дані вічно. Проаналізуйте, як інтенсифікація переживання смерті в новинах впливає на вашу психіку. Спробуйте розробити власний план «цифрового заповіту» для ваших акаунтів.

Основна література: 1-6; 2, 3, 5, 8, 12, 13, 14, 18

Додаткова література: 3, 8, 9, 11, 20, 26, 29, 36, 41

Питання для дискусії:

1. Чому людьми пропонуються різні образи та символи смерті?
2. Чому безсмертя не є благом?
3. Якби людина розпорядилась своїм життям, якщо б знала, що житиме 300 років?

Питання для самоконтролю

1. Символіка смерті в історії культури
2. Модуси символічного безсмертя
3. Концепції смислу людського існування

Проблемні зони:

1. Психологічна небезпека «вічного життя» цифрових копій померлих.
2. Комерціалізація горя на меморіальних сторінках.
3. Етична неоднозначність використання ШІ-аватарів загиблих.
4. Втрата культури особистого прощання в мережі.
5. Ризик «цифрової стигматизації» після смерті (невідредагований спадок).

Проблемне запитання: *Хто має право володіти вашим цифровим «Я» після вашої біологічної смерті?*

Тема 12-13 Цифрова соціалізація та інкультурація

Сутність, фази і фактори соціалізації людини і її інкультурації за Г. Тардом, Т. Парсонсом, І. С. Коном. Соціокультурні характеристики особистості за З. Фройдом, Е. Фроммом, Д. Рісменом, А. Кардінером, Т. Адорно, Б. Катлем. Поняття і структура життєвого середовища (природне, виробниче середовище, середовище щоденних пересувань, середовище відпочинку і домашнє середовище), екологічна культура і її виховання, простір і час життєвого середовища. Типологія як засіб упорядкування соціальної реальності без вимірювання. «Ідеальний тип» М. Вебера і «соціальний характер» Е. Фромма. Цифрові аборигени vs Цифрові іммігранти: новий міжпоколінний розрив. Майданчики первинної соціалізації сучасних дітей. Формування моральних норм всередині віртуальних спільнот. Архітектура «розумних» просторів. Системи нагляду та рейтингування (аналог соціального кредиту).

Рекомендації: Особливу увагу слід зробити на співвідношенні «реальний сіт» - «віртуальний світ». Звернути увагу на категорії: абсурд, переживання, «життєвий світ», самосвідомість, свобода, самотність, воля, творчість, щастя. Проаналізуйте свій статус: ви «цифровий абориген» чи «іммігрант», і як це впливає на ваше мислення? Дослідіть, як ігри (Roblox, Minecraft) стають майданчиками для засвоєння моральних норм дітьми. Оцініть архітектуру «розумних міст» як середовище, що диктує патерни вашої поведінки. Вивчіть концепції Т. Парсонса та Е. Фромма в контексті сучасного мережевого суспільства. Опишіть структуру вашого «життєвого середовища» через призму цифрових сервісів (доставка, навігація). Проаналізуйте системи рейтингування (Uber, Airbnb) як прообрази соціального кредиту. Знайдіть прояви міжпоколінного розриву у вашій родині через ставлення до технологій. Дослідіть вплив реклами та алгоритмів на формування вашого «соціального характеру». Оцініть екологічну культуру в цифрову епоху: від енергоспоживання до інформаційної гігієни. Порівняйте ідеальні типи Вебера з новими цифровими типами (інфлюенсер, гіг-працівник).

Основна література: 1-6; 2, 3, 4, 8, 9, 11, 13, 18

Додаткова література: 1, 2, 3, 7, 8, 14, 23, 28, 30, 36

Питання для дискусії:

1. Чому поняття «життєвий світ» є ґрунтовним в феноменології?
2. Чому не можна одночасно слідувати принципам «бути» і «мати»?

Питання для самоконтролю

1. Як рзуміє екзистенці. Гайдеггер?
2. Що означає «мислити» і чому «мова – основа буття».
3. Як пов'язані «етика» та «онтологія»?
4. Життєвий простір Заходу та Сходу

Проблемні зони:

1. Передача виховних функцій алгоритмам (YouTube Kids тощо).
2. Психологічний розрив між поколіннями «аборигенів» та «іммігрантів».
3. Ризик гейміфікації насильства під час соціалізації в іграх.
4. Формування конформізму через системи соціального рейтингу.
5. Втрата навичок перебування в «не-технологічному» середовищі.

Проблемне запитання: *Чи можливо стати повноцінною особистістю поза межами цифрової інкультурації в сучасному світі?*

Тема 14-15 Антропологічний прогноз та майбутнє людського

Антропологічна криза та проблемність поняття «сутність людини». Криза гуманізму. Ідея «смерті людини». 21 століття – століття гуманітарних наук? Варіативність єдиної науки про людину. Антропогенний фактор сучасності. Нові типи реальності та нові

можливості людини. Віртуальний світ та віртуальна людина. Проблема можливості існування людського поза людиною. Чи є людина реальністю? Людина та тварина в сучасній філософії. Етноантропология як філософська дисципліна. Архетипи національної культури як фундаментальна проблема етноантропологии. Архетипи української культури: визначення та логіка вияву. Етноантропологічний прогноз для України. Антропологічна криза чи трансформація? Криза гуманізму: ідея «людяності» та алгоритми ШІ. Пост-антропоцентризм: співіснування з «не-людськими агентами». Цифрова антропология України: особливий шлях. Держава-платформа: Як «Дія» змінює архетип взаємин громадянина з владою (від бюрократичного страху до сервісної логіки). Мережева війна: Антропология сучасної війни — дрони, стріми з фронту, краудфандинг. Як цифрова солідарність стає механізмом виживання нації.

Рекомендації: Розглянути особливості української філософсько-антропологічної парадигми, зокрема, Київську світоглядно-антропологічну школу, антропологічні проблеми у творчості В. Шинкарука, М. Поповича, С. Кримського. Проаналізуйте поточну антропологічну кризу як можливість для перетворення виду. Оцініть ризики та переваги співіснування з ШІ як з «не-людським агентом». Дослідіть, як застосунок «Дія» трансформує архетип українського чиновника у вашій свідомості. Проаналізуйте феномен «мережевої війни» та роль кожного громадянина в інформаційному фронті. Вивчіть концепцію «смерті людини» та спробуйте знайти аргументи за її відродження в цифрі. Опишіть архетипи української культури, які виявилися найбільш стійкими в умовах діджиталізації. Поміркуйте над прогнозом для України: як технології допоможуть у повоєнній відбудові людини. Оцініть варіативність «єдиної науки про людину» в контексті нових цифрових даних. Проаналізуйте проблему «реальності» людини: що робить нас реальними в цифровому світі? Спробуйте спрогнозувати, які людські риси стануть найціннішими через 50 років.

Звернути увагу на визначення категорій: духовність, «кордоцентричний персоналізм», «монадна особистість», віра, надія, любов, гуманізм, «цивілізаційний проєкт», метаантропология, трансформація людини, страх, «модальність смерті».

Проблемні зони:

1. Небезпека перетворення «держави в смартфоні» на систему тотального стеження.
2. Травматизація нації через стріми війни в реальному часі.
3. Уразливість цифрової ідентичності в умовах кібервійни.
4. Ризик втрати національної ідентичності в глобальному цифровому котлі.
5. Антропологічний шок від співіснування з автономними бойовими системами (ШІ).

Проблемне запитання: Як досвід цифрової стійкості України під час війни змінює глобальне розуміння ролі технологій у житті нації?

Основна література: 1-6; 1, 11, 13, 16, 18

Додаткова література: 5, 6, 8, 10, 11, 12, 16, 17, 18, 19, 21, 22. 28

Тема 16 Нові горизонти цифрової антропологии: від класики до постгуманізму

Нове бачення людини як міри розуму в філософії та персоналізмі. Філософська антропология у вузькому розумінні. Концептуальна схема М. Шелера. Симпатії та цінності. Ідеї природознавства та соціальних наук в контексті «нової людини». Емоційний бік життя людини. Ігрова поведінка та її особливості. Нові форми комунікації та репрезентації. Людина і тварина у сучасній філософії. Симпатія та «цифрова любов» емоційна залученість в цифрову епоху. Внутрішнє «Я» та цифрова репрезентація. «Цифрова особистість» як повноцінний суб'єкт права та моралі. Метавсесвіти як простір: реалізація множинного «Я». , виходячи за межі біологічних та соціальних

обмежень. Використання технологій для «спілкування» з тваринами та вивчення їхньої суб'єктивності. Постгуманістична відмова від антропоцентризму інтерпретуємо «людське» через цифрові сліди. Нові форми мистецтва та самовираження (NFT, генеративне мистецтво). Антропологічний прогноз: Чи залишиться філософська антропологія наукою про «дух», чи вона остаточно перетвориться на науку про «інтерфейси»?

Рекомендації: Розглянути питання співвідношення образу культури і образу цивілізації. Окреслити положення людини в інформаційному суспільстві. Особливу увагу звернути на проблематику гуманізму та трансгуманізму. Поміркуйте, як персоналізм може захистити людську гідність у світі великих даних. Дослідіть нові форми «цифрової любові» та симпатії до не-біологічних суб'єктів. Оцініть Метавесвіти як простір для реалізації ваших прихованих ідентичностей. Проаналізуйте NFT та генеративне мистецтво як нові форми антропологічної репрезентації. Вивчіть можливості технологій для розуміння внутрішнього світу тварин (зооантропологія). Поміркуйте над майбутнім філософії: чи стане вона наукою про інтерфейси взаємодії. Опишіть ігрову поведінку як вашу провідну стратегію адаптації до нових сервісів. Проаналізуйте, як ми інтерпретуємо «людське» через цифрові сліди інших людей. Оцініть емоційний бік життя в мережі: від «лайк-залежності» до глибокої цифрової дружби. Підготуйте фінальний висновок про те, як цей курс змінив ваше бачення власної сутності.

При підготовці до теми визначити поняття: культура, цивілізація, техніка, віртуальна реальність, інформаційне суспільство, штучний інтелект, «постлюдина», гуманізм, трансгуманізм.

Основна література: 1-6; 1, 2, 4, 6, 7, 9, 13, 15

Додаткова література: 2, 3, 4, 6, 9, 10, 12, 32, 33, 34. 41

Питання для дискусії:

1. Людина та держава.
2. Влада сильних та влада слабких.
3. Власть сильных и власть слабых.
4. Поліморфна техніка влади та досвід звільнення в сучасному суспільстві.

Питання для самоконтролю

1. Мас-медіа та маніпуляція сучасною людиною.
2. Криза книжкової культури
- 3 Специфіка візуального дискурсу.

Проблемні зони:

1. Розмиття поняття «авторства» у творчості з ШІ.
2. Ризик перетворення філософії на обслуговуючий персонал ІТ-індустрії.
3. Етична порожнеча в Метавесвітах.
4. Пост-права як постійний стан цифрової репрезентації.
5. Питання суб'єктності тварин і машин у новій етиці.

Проблемне запитання: *Чи здатна людина залишатися «мірою всіх речей», якщо ШІ перевершить її у творчості та логіці?*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА ДО КУРСУ:

Основна література (**цифрова проблематика**)

1. Digital Anthropology, handbook // <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/Digital-Anthropology-edited-by-Heather-A.-Horst-and-Daniel-Miller.pdf>

2.Klausner M. A More-than-digital Anthropology//https://www.waxmann.com/index.php?eID=download&id_artikel=ART105163&uid=frei

3.Астапова-Вязьміна О. Чуттєве пізнання та формування смислів в цифрову епоху *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії.* 2023. №51. С. 9-16.

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2023.51.1>
<http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/uk/>

4.Тормахова А. Цифрові технології як основа формування Digital Anthropology / <https://doi.org/10.35619/ucpmpk.v47i.721>

5.Калабура Т. «Цифрова» культура харчування : досвід культурологічного аналізу/ <https://doi.org/10.35619/ucpmpk.vi49.886>

6.Цифрова антропологія //«Філософсько-політичний визначник із завданнями. Philosophical and Political Dictionary with Tasks. Philosophisch-politisches Wörterbuch mit Aufgaben», / автори-упорядники : Бойко А. І., Астапова-Вязьміна О. І., Даценко В. С. та ін. ; за наук. ред. д-ра філос. наук, проф. А. Бойко ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : видавець Олександр Третьяков, 2024. – 211 с.

(філософська класична проблематика)

1. Антропологічний код української культури і цивілізації (у двох книгах). / О. О. Рафальський (керівник авторського колективу), Я. С. Калакура, В. П. Коцур, М. Ф. Юрій (науковий редактор). Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020. Книга 1. 432 с.; Книга 2. 536 с.

2. Гатальська С. М. Філософія культури. Підручник. К.: Либідь, 2005. 328 с.

3. Головка Б.А. Філософська антропологія: Навч. посібник. К., 1997.

4. Голубович І. В. Стратегії розвитку сучасної філософської антропології та філософії культури : методичні рекомендації з вибіркового курсу для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 033 «Філософія» / І. В. Голубович, В. Л. Левченко, О. С. Петриківська. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2021. 80 с.

5. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. К.: Вид-во «Фенікс», 2007. 316 с.

6. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук. Мюнхен-Львів., 1995.

7.Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: Навчальний посібник. К.: ВЦ «Академія», 2012. 288 с.

8.Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: Онтологія людини. К., 1995.

9.Практикум з філософії: Методичний посібник для викладачів та студентів ВНЗ / Під редакцією В. Л. Петрушенка. К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ – 2000», 2003. 10.Ситник О. С. Культурна антропологія: походження людини і суспільства : посіб. для студ. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2012. 179 с.

11.Соціологія культури : Навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін.; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. К. : «Каравела», Львів: «Новий Світ – 2000», 2002. 334 с.

12. Філософія: світ людини. Курс лекцій: Навч. посібник / В. Г. Табачковський, М. О. Булатов, Н. В. Хамітов та ін. К.: Либідь, 2003. 432 с.

13.Філософська антропологія в контексті сучасної епохи / М. О. Булатов, В. П. Загороднюк, К. С. Малеев, Л. С. Солонько. К.: СтилоС, 2001. 245 с.

14.Хамітов Н., Гармаш Л., Крилова С. Історія філософії: Проблема людини та її меж: Навч. посібник. К.: КНТ, Центр гавчальної літератури, 2006. 296 с.

15.Читанка з історії філософії. У 6-и книгах. / За ред. Г. І. Волинки. Київ: Довіра, 1993. 16.Янів В. Нариси до історії української етнопсихології / Упорядник М. Шафовал. К.: Знання, 2006. 341 с.

17.Ярошовець В. І. Історія філософії: від структуралізму до постмодернізму. Підручник. К.: Знання України, 2006. 214 с.

18. Digital Anthropology Edited by Heather A. Horst and Daniel Miller // <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/Digital-Anthropology-edited-by-Heather-A.-Horst-and-Daniel-Miller.pdf>

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вільчинська С. В. Філософська антропологія: ризики інтеграційних процесів. Мультиверсум. Філософський альманах. 2019. Вип. 5-6. С.80-93.
2. Воронкова В. Г. Деконструкція гуманізму в умовах постмодерністської глобалізації. Гуманітарний вісник ЗДІА. 2010. Вип. 40. С. 14-35.
3. Газнюк Л. М. Філософські етюди екзистенціально-соматичного буття: Монографія. К.: ПАРАПАН, 2008. 368 с.
4. Горизонт духовності виховання: колективна монографія / The Horizon of Spirituality of Education: collective monograph. Уклали й підготували Йонас Кевішас та Олена М. Отич. Вільнюс: Zuvedra, 2019. 584 с.
5. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: Методологосвітоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. К.: Знання України, 2007. 580 с.
6. Дудченко В. Потенціали і нові горизонти духовного оновлення українського суспільства / Володимир Дудченко // Наукові записки. Серія «Філософія». Вип. 10. 2012. С. 319-329.
7. Дядів З. Духовність як чинник самовизначення особистості // Історія, теорія та практика музично-естетичного виховання: матеріали Другого всеукраїнського науково-практичного семінару. Дрогобич: Посвіт, 2008. С. 63-69.
8. Кримський С. Б. Заклики духовності ХХІ століття: (3 циклу щорічних пам'ятних лекцій імені А. Оленської-Петришин, 2002 р.) К.: Академія, 2003. 32 с.
9. Культуротворчі виміри людини в сучасному універсумі: колект. монографія / І. В. Вернудіна, В. П. Драпогуз, Т. К. Гуменюк, Л. П. Саракун та ін.; за ред. М. М. Бровка. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. 380 с.
10. Личковах В. А. Філософія етнокультури. Теоретико-методологічні та естетичні аспекти історії української культури. К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. 196 с.
11. Михайловський Р. А. Антропологічний вимір феномену духовності: до проблеми концептуалізації // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2017. №3 (34). С. 155-165.
12. Михальченко М. І. Україна як нова історична реальність : запасний гравець Європи. Дрогобич-Київ: «Відродження», 2004. 488 с.
13. Мовчан М. Самотність як полівекторний феномен: філософськоантропологічний дискурс. // Філософські обрії. 2008. №20. С. 124-137.
14. Мовчан, М. М. Самотність як феномен буття особистості : монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. 265 с.
15. Мовчан М. М. Страх як проблема буття людини в соціальному середовищі : монографія. Полтава : ПУЕТ, 2019. 356 с.
16. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини: монографія. К.: «Видавництво «Наукова думка» НАН України», 2020. 256 с. 57.
17. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Цивілізаційний проект України: від амбіцій до реальних можливостей. Вісник Національної академії наук України. 2016. № 6. С. 45-52
18. Проблеми людини в українських реаліях: від радянської людини до громадянина Української держави. ХІІІ Шинкаруківські читання : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 квіт. 2018 р. / ред.: Л. В. Губерський та ін. Т-во України «Знання», НАН України, Нац. акад. пед. наук України, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, Ун-т сучас. знань. Київ: Знання України, 2018. 111 с.
19. Рафальський І. О. Український національний проект і його цивілізаційний контекст // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2012. Вип. 6. С. 244-253.
20. Роменець В. А. Життя і смерть: осягнення розумом і вірою. К.: Либідь, 2003 232 с.
21. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігійнознавчий аспекти): Хрестоматія. Чернівці: Книги – ХХІ, 2006. 306 с.

22. Сенченко А. Я., Дорошенко В. Н. Світоглядна культура як духовний потенціал суспільства // Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту. 2004. № 18. С. 91-98.
23. Сичивиця О.М. Філософські підходи до проблеми людини. Львів, 1993.
24. Слюсар В. М. Духовна культура суспільства як чинник самореалізації особистості // Вісник Житомирського державного університету. 2009. Вип. 47. С. 8-12.
25. Тюріна Т. Г. Криза духовності сучасного суспільства: реалії і шляхи виходу (ноосферний підхід) // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2018. Вип. 5. С. 214-223.
26. Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. / В. І. Шинкарук та ін.; НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди. К.: Педагогічна думка, 2000. 286 с.
27. Філософська антропологія та сучасність (пам'яті В. Г. Табачковського) / уклад.: Є. І. Андрос; Ін-т філос. ім. Г.С.Сковороди НАН України. К.: Стило, 2008. 528 с.
28. Філософська антропологія, психоаналіз та арт-терапія: перспективність взаємодії: підхід філософської антропології як метаантропології: збірник наукових праць / За ред. Хамітова Н. В. К.: Інтерсервіс, 2016. 206 с.
29. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко, ін. Харків : «Корвін», 2002. 672 с.
30. Філософський енциклопедичний словник / За ред. В. І. Шинкарука та ін. Інститут філософії ім. Г. Сковороди НАНУ. К.: «Абрис», 2002. 742 с.
31. Філософський словник соціальних термінів / В. П. Андрущенко, М. І. Бойченко, М. І. Михальченко, Т. В. Андрущенко. 3-є вид., доповнене. Харків : «Р.И.Ф.», 2005. 670 с.
32. Філософія: терміни і поняття: Навчальний енциклопедичний словник / Під редакцією В. Л. Петрушенка. Львів: «Новий світ-2000», 2020. 492 с.
33. Філософская антропология: словарь. Под. ред. Н. Хамитова. К.: КНТ, 2011.
34. Філософсько-антропологічні читання: творча спадщина В. І. Шинкарука і сьогодення // Філософські діалоги. 2010. Вип. 4. Ч. 1.
35. Хамітов Н., Крилова С. Філософський словник. Людина і світ. К.: КНТ, Центр навчальної літератури, 2007. 264 с.
36. Хамітов Н. В. Самотність у людському бутті. Досвід метаантропології. К.: КНТ, 2017.
37. Хамітов Назіп. Філософія цивілізаційного проекту України: людина та її гідна самореалізація як мета і умова поступу // Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2017. Вип. 4 (90). С. 71-89.
38. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: актуальні проблеми. Від теоретичного до практичного повороту / Н. В. Хамітов. К.: КНТ, 2020. 394 с. 54-39
39. Хамітов Н. В. Філософська антропологія: світовий та вітчизняний контексти // Вісник НАН України. 2021, № 5. С. 81-94.
40. Buherko, J. Philosophical approaches to the study of the spiritual human being: naturalistic interpretation of spirituality // Психологія і суспільство. 2016. № 3. С. 46-52.
41. Friedman M. The Human Way. Chambersburg, Penn.: Anima Books, 1982.
42. Haferkamp H., Smelser N. J. Social change and modernity / Haferkamp Hans, Neil J. Smelser. Berkeley, Los Angeles, Oxford : University of California Press, 1992. 445p.

Інформаційні ресурси в мережі Інтернет

1. Велика Українська Енциклопедія URL: <https://vue.gov.ua>
2. PSYLIB. ПЕРШОДЖЕРЕЛА URL: <https://psylib.org.ua/books/index.htm#fil>
3. Perseus Digital Library URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>
4. The Stoa Consortium for Electronic Publication in the Humanities URL: <http://www.stoa.org/about>
5. Minerva - An Internet Journal of Philosophy / ed. Stephen Thornton, Ph.D. URL: <http://www.ul.ie/~philos/vol8/index.html>
6. Stoic Voice Journal URL: <http://www.geocities.com/stoicvoice> Архів: URL: <http://www.geocities.com/stoicvoice/back.htm>
7. Каталог посилань на ресурси Інтернет «Навчальні дисципліни» URL: http://library.vspu.edu.ua/html/posilan_disciplini.html

8.Електронний каталог наукової бібліотеки
http://library.nakkim.edu.ua:8080/lib/TopicDescription?topic_id=438
9.Стенфордська філософська енциклопедія: <https://plato.stanford.edu/>

НАККіМ

URL: